

Salamov és Szolzsenyicin

Varlam Salamov 1962-ben, a *Novij mir* szerkesztőségében találkozott Szolzsenyicinnel. Meglehetősen közeli ismeretségbe kerültek egymással. Salamov naplójában 1963. június 2-án a következő idézet található Szolzsenyicin egyik leveléből: „*Jó lelkiismeretemnek tekintem Önt, és megkérem, nézze meg, hogy akaratomon kívül nem követtem-e el valami olyasmit, amit a kishitűség, vagy az alkalmazkodni akarás jeleként lehetne értelmezni.*”

Salamov igen részletesen elemezte az *Ivan Gyenyiszovics egy napját*, megjelölve a regénynek mind érdemeit, mind hiányosságait:

„*Az egészségügyi részleg körül egy kandúr járkal. Egy igazi lágerben ez elképzelhetetlen. Réges-rég megették volna a rabok. Az Ön lágerében nincsenek protekciósok! Az Ön lágere poloskamentes! Az örök láthatólag nem felelnek a terv teljesítéséért, mert nem verik ki azt a rabokból, akár puskatussal is! A munkára kivonulók otthon hagyják a napi kenyérfejadagjukat! Kanállal esznek! Hol van ez a csodálatos tábor? Ha csak egy évet is leülhettem volna egy ilyenben annakidején...*”

Szolzszenyicin felajánlotta Salamovnak, hogy legyen társszerzője a *GULAG szigetcsoporthoz*, ő azonban ezt kategorikusan visszautasította. Vajon miért? Salamov alatt publikált jegyzetei, valamint a két író levelezése – amelyből csak a Salamov által írottakat közölhetjük, mivel Szolzsenyicin a saját leveleinek közlését megtiltotta –, választ adnak erre a kérdésre.

Mint tudjuk, Szolzsenyicin regényének, az *Ivan Gyenyiszovics egy napjának* közlését közvetlenül Hruscsov tette lehetővé. A regényben eredetileg is voltak már olyan helyek, amelyek a sztálinizmusra és a lágeréletre vonatkozólag nem teljes, hanem csak féligazságokat tartalmaztak. Salamov megértette, hogy másként nem lehetett volna áttörni a cenzúra falát. De új ismerősében hamarosan olyan tulajdonságokat is kezdett felfedezni, amelyek nemcsak idegenkedést, de egyenesen haragot váltottak ki belőle. Salamov „lakkozónak” kezdte nevezni Szolzsenyicint, aki a lágerek kérdését mindig az aktuális politikai kívánalmaknak rendeli alá: előbb Hruscsovénak, majd az „olvadás” után a „hidegháború” ellentétes oldalán.

Salamov 10 évet élt még azután, hogy 1972-ben Szolzsenyicin kijelentette: „*Salamov meghalt*”. Legjobb oroszországi biográfusa, Valerij Jeszipov úgy tartja, hogy az író elbeszéléseinek és verseinek a *Novij*

Mirben való közlését, irigységből és a konkurenciától való félelmében, éppen Szolzsenyicin akadályozta meg.* Lehet, hogy ez csak feltételezés. De tény, hogy az emigrációban Szolzsenyicin igyekezett elhallgatni Salamov nevét az ottani sajtóban. Az 1990-es években pedig majdhogynem hazugsággal vádolta meg az akkor már halott író társ közeli barátját és kiadóját, I. P. Szirotyinszkaját. A *Novij Mir*ben megjelent cikkében ő így foglalja össze a két egykori barát nézeteltéréseinek lényegét: „A. I. Szolzsenyicin nagy stratégia és nagy taktikus volt, kétségtelenül. Salamov viszont, mindössze nagy író volt.”**

Salamov ismerte fel először Szolzsenyicin tisztességtelenül „gyakorlatias” természetét, amely magának sajátította ki a „lágertémát”. És a történelem őt igazolja: Szolzsenyicin olvasóinak száma Oroszországban megállíthatatlanul csökken. Salamové pedig, lassan, de biztosan növekszik.

*

V. Ty. Salamov feljegyzései az 1960-as évekből és az 1970-es évek első feléből, füzetekben és a szerző által megszámozott külön lapokon, amelyek „Sz” betűvel, vagy A. I. Szolzsenyicinre való közvetlen utalással vannak megjelölve***

– *Amerika számára* – hadarta rábeszélőn új ismerősöm¹ – *a hősnek vallásos érzelműnek kell lennie. Még törvény is van erre. Ezért aztán egyik amerikai könyvkiadó sem fogad el olyan idegenből fordított elbeszélést, amelynek a hőse ateista, vagy akár csak szkeptikus, kételkedő.*

– *És Jefferson, az Emberi Jogok Nyilatkozatának szerzője?*

– *Nos, de mikor volt az? Átfutottam most Önnek néhány elbeszélését, és egyiknek sincsen hívő hőse. Szóval – susogta lágyan a hang – ezeket nem kell Amerikába küldeni! És még valami. Szerettem volna beajánlani a Novij Mirhez az Ön „Karcolatok a bűnözés világából” című munkáját. Arról van benne szó, ugye, hogy a bűnözés robbanásszerű növekedése nálunk a „kuláktalanítás” miatt következett be. Csakhogy Alekszandr Trifonovics**** nem szereti a „kulák” szót. Úgyhogy én, Varlam Tyihonovics, az ügy érdekében, kihúztam a kézírataiból mindent, de mindent, ami csak a legkevésbé is emlékeztetett a kulákokra.*

* Есипов, В. В.: *Варлам Шаламов и его современники*. Вологда, 2008, 74–75. (A ford.)

** Сиротинская И.П. Александр Солженицын о Варламе Шаламове. Новый мир, 1999. №9. (http://magazines.russ.ru/novyj_mir/1999/9/pochta01.html) (A Ford.)

*** Forrás: Roszsijszkij Goszudarsztvennij Arhiv Lityeraturi (Oroszországi Állami Irodalmi Archivum), 2596. fond, 136. levéltári szám, 2. sz. anyag. (A ford.)

**** Alekszandr Trifonovics Tvardovszkij, a *Novij Mir* főszerkesztője. (A ford.)

Új ismerősöm apró ujjacskáival gyorsan pergetni kezdte a géppel írt oldalakat.

– *Valósággal meg vagyok döbbenve, hogy éppen Ön... És nem hisz az Istenben!*

– *Én nem vagyok Voltaire, hogy szükségem legyen egy ilyen hipotézisre.*

– *No, de Voltaire után jött a Második Világháború.*

– *Annál inkább nincsen rá szükségem.*

– *Nos, nem egyszerően Istenről van szó. Nyugaton egy író, legyen hel-lén, vagy Júdeából való, ha sikert akar, akkor a nagy keresztény kultúra nyelvén kell, hogy beszéljen.*

Kolima Sztálinnak az egyik megsemmisítő tábora volt, és én magamon tapasztaltam ki ennek minden sajátosságát. Soha nem tudtam elképzelni, hogy [még] a XX. században megjelenhet egy művész, aki az erre vonatkozó tényeket és emlékeket a maga személyes céljai érdekében gyűjti egybe.

Miért nem tartom lehetségesnek a Szolzsenyicinnel való személyes együttműködést? Mindenekelőtt azért, mert én a magam alakjában akarok megjelenni az orosz prózairodalomban, nem pedig, egy ilyen – mondjuk így – spekuláns árnyékában, mint Szolzsenyicin. A magam prózai munkáit mérhetetlenül fontosabbnak tartom az ország számára, mint Szolzsenyicin összes versét és prózáját együttvéve.

– *Az Ön profétai természetű törekvései mellett, pénzt nem fogadhat el. Ezt tudnia kell előre.*

– *Csak keveset fogadtam el...*

Szó szerint ez volt a szégyenletes válasz...

Erre el akartam mondani neki az ártatlan leányzó történetét, akinek olyan ritkán sírt a gyereke, hogy már nem is számított gyerekek. Egyáltalán, már nem is volt. Ilyen kérdésekben nincsen sok és kevés. Ez nem mennyiségi, hanem minőségi kérdés. A lelkiismeretünk kérdése, amely Istennel egyenértékű [olvashatatlan].

Pedig milyen megnyerő, kerek arc ragyogott rám!

– *Megkérném, hogy természetesen... Ezek az összegek ugyanis, nem külföldről származnak [olvashatatlan].*

Szolotcsi után többet nem talákoztam Szolzsenyicinnel.

Az „emberiség progresszív része”, meg a parlamenti ellenzék, amelynek Szolzsenyicin a vezetője akar lenni, a szovjethatalom ellen vívott küzdelemnek ez csak egy háromrubeles² könyöradománnyal egyenértékű tette. De ha a háromrubeles nem vált ki azonnal általános népfelkelést a Szovjetunió egész területén, akkor az jogot ad az adományozónak, hogy megkérdezze: N. író vajon miért nem hisz Istenben? Adtam neki 3 rubelt, ő meg itt... Kérem vissza a pénzt! És minél kevesebbet adott, annál nagyobb sikere van ezzel. Ez a „büszke szerénység”, amelyet a

háborúink oltanak belénk, legyenek azok győztesek, vagy vesztesek, ez a mi életünk tragédiája.

Az egyik [*olvashatatlan*] felolvasása végén Szolzsenyicin az én elbeszéléseimmel is foglalkozott. „*A Kolimai elbeszélések*... Igen, olvastam.³ Salamov engem lakkozónak nevez. De én úgy gondolom, hogy az igazság kettőnk között, valahol a félúton van.”

Ami viszont engem illet, Szolzsenyicint én nem lakkozónak tartom, hanem olyan embernek, aki nem méltó rá, hogy olyan témával foglalkozzék, mint Kolima.

Mi a titka egy ilyen kalandor sikerének?

Természetesen a fordítások. Pontosabban, a fordítás lehetetlensége. A teljes lehetetlensége annak, hogy egy művészi szöveg mélységei (Gogol, Zosczenko) ne vesszenek el a nem anyanyelvű olvasó számára.

Tolsztoj és Dosztojevskij annak köszönhetően lettek ismertek külföldön, hogy jó fordítókat találtak. A versekről beszélni sem érdemes. A költészet lefordíthatatlan.

A külföldi kiadó tehát, ha egy új sztárt akar felfedezni, valami egészen egyszerű, majdhogynem primitív dolgot keres...

Csehov zsenijét akkor ismerte el a külföld, amikor hozzá méltó fordítókat találtak.

Szolzszenyicin titka [viszont] abban van, hogy egy reménytelen fűzfapoéta, ennek a pszichikai alkatnak minden szörnyű következményével együtt. Létrehozott egy óriási mennyiségű, de teljesen értéktelen verses produkciót, amelyet sehol nem lehet nyilvánosságra hozni. Próza munkái az *Ivan Gyenyiszovicstól* a *Matrjona házai*g, kicsiny szigetet képeznek csak a versszemének ebben a tengerében.

Barátai, az „emberiség progresszív részének” képviselői, amelynek nevében beszél, amikor közöltem velük a tehetségét illető keserű kiábrándultságomat, mondván, hogy „Paszternak kisujjába egyedül több tehetség szorult, mint Szolzsenyicin összes regényébe, színdarabjába, forgatókönyvébe, elbeszélésébe, kisregényébe és költeményébe együttvéve”, csodálkozva kérdezték: „*Hogyan, vannak tehát költeményei is?*” [...]

Szolzszenyicin, a grafománokra jellemző ambícióival és a maga rendkívüliségébe vetett rendíthetetlen hittel, azt hiszi, persze, egészen őszintén, hogy öt, tíz, harminc, vagy száz év múlva eljön az ő ideje: valami ezer-szeres nagyítóval olvasva jobbról balra és alulról felfelé, feltárul végre verseinek a titka. Hisz' oly könnyen íródtak, csak úgy ömlöttek a tollából kifelé! Csak hát, persze, várni kell velük még egy ezer évet.

Anna Ahmatova is így látta ezt, miután személyes audiencián bemutaták neki az új sztárt. És mivel egy igazi költő számára az ilyesminek az őszinte megítélése mindennél többet jelent, a Szolzsenyicin költészetére vonatkozó negatív véleményét beírta a jegyzetfüzetébe is:

– Na és – kérdeztem Szolzsenyicintől, amikor nála voltam Szolotcsiban –, megmutatta már ezt a sok szép dolgot a főnökének, Tvardovszkijnak? Tvardovszkij, bármilyen régimódián ír is, költő. És ilyen dolgokban egy költő soha nem hazudhat.

– „Megmutattam.”

– Na és, mit mondott?

– „Hogy egyelőre nem kell mutogatni” [...]

A legfőbb törvény, amelyet [hirdetek], és amelyet egész 67 évem [megérsít], hogy – „ne tanítsd a te felebarátodat!”

A próféta munkájával kapcsolatban már a múltkor megmondtam, hogy pénzt elfogadni nem szabad. Semmilyen formában. Sem ma, sem holnap.

Szolzszenyicin tíz évig dolgozott az állami archívumokban, és mindenki úgy tudta, hogy egy igen fontos témát, az Antonov-felkelés⁴ történetét tanulmányozza. Azt hiszem azonban, hogy megrendelőinek nem felelt meg a főhős, Antonov alakja. Rendben van, hogy kulák, de hát egy volt narodovolec, egy slisszelburgi fogoly...

Úgyhogy jobb volt visszahúzódní a Sztohodszkij mocsarakba, és onnét horgászni ki a költői mondanivalót. De az 1914. augusztusban [című regényben] nincsen semmi lényeges így sem. Még feltételezni sem lehet, hogy egy ilyen minőségű terméket, akár ebben, akár a múlt században, a világ bármely folyóiratának a szerkesztősége kiadásra elfogadott volna. Alighanem két évszázada nem volt ilyen gyenge regény a világirodalomban. Ezen a kétszáz-valahány oldalon is ott van persze Szolzszenyicin jól ismert pecsétje: „Első rész”. Szóval, „majd mindent helyrehozok a második részben”! Minden, amit [Szolzszenyicin] ír, irodalmi szempontból teljesen reakciós.

*

El nem küldött levél A. I. Szolzszenyicinnek

Zöld színű írófüzet. Címlapján a következő felirat: 1 Szolzszenyicin. (47- l.)

Szolzszenyicin Úr,

Szívesen elfogadom temetői tréfáját a halálommal kapcsolatban. Emelt fővel és büszkén tartom magam a hidegháború első áldozatának, aki az Ön kezétől esett el.

Ha kilövésemet olyan tüzérre kellett bízni, mint Ön, akkor elég gyengén állhat bizony a hadsereg.

A Lityeraturnoj Gazetára való hivatkozás azonban, túl kis kaliberű golyó. Egy halálos lövéshez a verseimre, vagy a prózámra kellene inkább célozni, nem gondolja?

Az Ön és barátai számára én, persze, valóban meghaltam. Csakhogy nem akkor, amikor a „Litgazeta” azt a leveletem megjelentette,⁵ hanem sokkal előbb, még 1963 szeptemberében.

Az Ön számára én nem Moszkvában, hanem Szolotcsiban⁶ haltam meg, ahol a vendége voltam. Egyébként csak két napig, mert betegségre hivatkozva, hazaszöktem Moszkvába.

Amint hazaértem, mindjárt kidobtam a lakásomból a barátait, meg a titkait is [...]

Ami engem leginkább meglepett Önben, az a buzgósága. Úgy írt, mint aki napok óta nem evett [olvashatatlan]. Ugyanígy szokta inni a kávéját is Moszkvában. [...] A kérésére elolvastam én is ott, azon a három éjszakán, bizony jó néhány ezer verset meg prózát. [...]

Az Ön mérhetetlen rajongását a Dalj féle Értelmező Szótár iránt, szintén csak tréfának tudtam venni, mivel Dalj az Dalj, és semmi több [...]

Azt gondolom, hogy minden író [olvashatatlan] más. De beszéltem Önnek a munkamódszeremről.

„Maga tudja, hogyan kell írni. Én, ha talállok egy embert, fogom, leírom, és kész.”

Egy ilyen válasz egyszerűen művészetten kívüli. A költészet teljesen a nyelven múlik, lefordíthatatlan. A prózát sem lehet lefordítani.

Kiderül, nem azért hívtott meg Szolotcsiba, hogy együtt dolgozzunk, hogy megaranyozza a pihenésemet, hanem hogy „megtudjam” az Ön „titkát”.

Az a helyzet, hogy a „nagyszerű regények és remek kisregények” mellett, a versekkel bizony, baj van.

Egész hegyekre valót írt belőlük. Ezeket kellett nekem elolvasni Szolotcsiban két éjszaka alatt. A harmadik nap reggelén aztán, amikor már csaknem belebolondultam ebbe a grafomán lázálomba, fogtam magam, és a reggelit meg sem várva, kiszöktem az állomásra, aztán irány – Moszkva! [...] Ott legalább nem voltak versek.

Itt egy kis kitérőt kell tennem, hogy megértse, miről is beszélek.

A költészet – külön világ, amely messzebb esik a prózairodalomtól, mint mondjuk, egy (történelemtudományi) értekezés.

A próza egy dolog, a költészet pedig, valami egészen más. Még a nekik megfelelő idegsejtek is egészen más agyközpontban helyezkednek el. A versek más törvények szerint születnek, másutt és máskor, mint a próza. [...] Az Ön elbeszélő költeményében nem voltak igazi versek. [...] Ezt persze egy civil nem tudja megállapítani, ezért én nem is akartam a kezükbe adni. [...]

Elmondtam Önnek, hogy én nem adok semmit külföldre, ez nem az én utam [olvashatatlan]. Én ma is az vagyok, aki a lágerben voltam.

Tízennégy évig voltam ott, aztán Szolzenyicinné... [olvashatatlan].

Kolima egy sztálini megsemmisítő tábor volt, és én magamon tapasztaltam ki ennek minden következményét [...]

Soha nem tudtam elképzelni, hogy a párt XX. kongresszusa után (megjelenik) valaki, aki a maga személyes céljai érdekében kezdi el összeszedni a visszaemlékezéseket. [...]

A legfőbb parancsolat, amelyhez tartom magamat, és amelyet alátámaszt 67 évem minden tapasztalata: ne oktasd ki a te felebarátodat!

A próféta munkájáról azt mondtam akkor Önnek, hogy „pénzt nem szabad elfogadni”, semmilyen formában: sem ajándékba, sem kölcsönbe.

Én nem Istennek, hanem a tulajdon lelkiismeretemnek köteleztem el magamat. És nem változtatok ezen, minden rám irányított pirotechnikai lövedék bevetése esetén sem. [...]

Nem vagyok történész, az én válaszom – a köteteim. Nem haltam meg, és becsületesebbnek tartom, ha [...] az elbeszéléseim és költeményeim nyelvén beszélünk.

Én művész maradok. [...] Számomra fontos a mű formája, az általa közvetített tartalom. [...] Ez magánál nem jön össze. [...]

És van még egy kifogásom Ön ellen, mint aki az „emberiség progresszív részét” képviseli, amelynek nevében éjjel-nappal kiabálja, hogy „hiszek az Istenben, vallásos ember vagyok!”.

Ez egyszerűen lelkiismeretlenség. Valahogy sokkal halkabban kellene Önnek minderről beszélni [...]

Természetesen, nem akarom kioktatni Önt. De olyan sokat beszél a vallásról, mintha ezzel akarná felhívni magára a [figyelmet]. El is éri majd, bizonyára, a jól megérdemelt sikert.

Csakhoggy, ez még nem minden az életben. [...]

Most pedig Istenről.

Életemnek 67 esztendeje alatt nem áltattam magam ezzel [az eszmével]. Nem volt rá alkalmam. Ezért most már köpök minden [ilyen irányú] jó tanácsra.⁷ [...]

Pontosan tudom, hogy Paszternak a hidegháború áldozata volt, Ön pedig, az eszköze. [...]

Nem várok választ erre a levélre. [...]

„Maga az én lelkiismeretem.”⁸ Én ezt természetesen lázálomnak tartom. Nem lehetek senkinek sem a lelkiismerete önmagamon kívül, és még az sem mindig. Szolzsenyicin lelkiismeretének lenni pedig [...]

1974

Jegyzetek

- ¹ Salamov 1962-ben ismerkedett meg A. I. Szolzsenyicinnel, a *Novij Mir* szerkesztőségében. Azt gondolva, hogy az *Ivan Gyenyiszovics egy napja* felhívta már a figyelmet a láger-témára, arra kérte a szerzőt, hogy mutassa meg A. Tvardovszkijnak az ő verseit és elbeszéléseit is, amelyek régóta ott voltak már a szerkesztőségben. Szolzsenyicin azonban csak a verseket adta át a szerkesztőségi titkárnak, minden kommentár nélkül.
- ² A 60-as években gyűjtések folytak a kegyvesztett írók támogatására. Salamov azonban nem fogadott el támogatást, mert meg akarta őrizni függetlenségét, és nem kívánt semmiféle morális kötelezettséget magára vállalni. Már a táborban sem fogadta el az otthonról, családjától érkezett csomagokat. Mindazok után, amin átment, teljes függetlenségre törekedett.
- ³ Nem valószínű, hogy A. Szolzsenyicin figyelmesen elolvasta Salamov elbeszéléseit. Alighanem inkább csak „átfutotta”. A *Novij Mir* 1999. 4. számában megjelent memoárjában például, helytelenül értelmezi Salamov *Nadgroboje szlovo* (Végső búcsú) című elbeszélését, mivel láthatólag nem ismeri annak tartalmát.

- ⁴ Az Antonovszkij-felkelés a Voronyezsi Kormányzóság Tambovi Körzetében zajlott le 1920–21-ben, A. Sz. Antonov, egy, még a cári időkben Slisszelburgban fogva tartott elítélt vezetésével. A felkelést a Vörös Hadsereg, a VCSK, a VOHR és a CSON közös egységei verték le M. Ny. Tuhacsevszkij vezetésével. Ld. Salamov elbeszélését: *Eho v gorah* (Visszhang a hegyekben).
- ⁵ A *Bodalszja tyeļjonok sz dubom* (Felöklelte a tinó a tölgyfát) című regényében (1975) Szolzsenyicin igen élesen nyilatkozott V. Salamovnak a *Lityerturnaja Gazeta* 1972. február 15-i számában megjelent leveléről. Ebben az író az ellen tiltakozott, hogy a külföldi sajtóban politikai célból, beleegyezése nélkül, esetleges, vagy éppen önkényes csoportosításban jelennek meg a művei. Szolzsenyicin kijelentette: „*Varlam Salamov meghalt*”. A beteg és jogfosztott író válaszelevele egykori „testvérének” erre a kíméletlen ítéletére reagál. Eközben pedig maga Szolzsenyicin is elhatárolta magát külföldön megjelent publikációitól (*Lityerturnaja Gazeta*, 1968. 20. sz.).
- ⁶ Salamov 1963 őszén vendégeskedett Szolotcsiban Szolzsenyicinnél.
- ⁷ Salamov itt azokra a tanácsokra gondol, hogy iktasson be a *Kolimaj elbeszélések* hősei közé hívó embereket is (ld. a 136. levéltári számú anyagot).
- ⁸ Ld. Salamov feljegyzését 1963. május 30-án (135. levéltári szám).

(Fordította: Peterdi Nagy László)

(Eredeti megjelenés: *Шаламовский сборник*. Вып. 4. / Сб. статей. Сост. и ред. В. В. Есипов, С. М. Соловьёв. Москва, Литера, 2011; Шаламов, В.Т.: *Новая книга: Воспоминания. Записные книжки. Переписка. Следственные дела*. Москва, Эксмо, 2004. 953–955)

Csónakok Puerto de Barquitos, légi felvétel, 1966